

30 ЖИЛ
МОНГОЛД

ТҮСГАЙ
ХАМГААЛАЛТАЙ
ГАЗАР

ОЛОН УЛСЫН АЧ ХОЛБОГДОЛ БҮХИЙ
УС, НАМГАРХАГ ГАЗАР

УВС НУУР

2022 он

ОЛОН УЛСЫН АЧ ХОЛБОГДОЛ БҮХИЙ УС, НАМГАРХАГ ГАЗАР ЯЛАНГУЯА УСНЫ ШУВУУД ОЛНООР АМЬДАРДАГ ОРЧНЫ ТУХАЙ КОНВЕНЦ

Рамсарын конвенц гэж юу вэ?

Олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газар, ялангуяа усны шувууд олноор амьдардаг орчны тухай конвенцыг анх 1971 оны 2-р сарын 2-нд Ираны Рамсар хотод чуулсан хуралдаанаар Засгийн газрын болон төрийн бус байгууллагууд хамтран хэлэлцэж, дэлхийн дулаарал, уур амьсгалын өөрчлөлт, дэд бүтэц, хүний буруутай үйл ажиллагаа зэрэг олон хүчин зүйлийн нөлөөгөөр эргэн сэргэхэд хамгийн эмзэг экосистемүүдийн нэг, нүүдлийн шувуудын гол амьдрах орчин болсон ус, намгархаг газрууд доройтон, хатах ширгэх үйл явц эрчимжиж байгааг тэмдэглэн, тэдгээр ус, намгархаг газрыг хамгаалах зайлшгүй шаардлагатай хэмээн үзэж, олон улсын конвенц болгон баталсан. Ийнхүү анх байгуулсан хотын нэрээр “Рамсарын конвенц” хэмээн нэрлэгдэх болсон бөгөөд 2021 оны байдлаар тус конвенцод дэлхийн 172 улс орон нэгдэн орж олон улсын хэмжээнд ач холбогдол бүхий зайлшгүй хамгаалах шаардлагатай нийт 254,620,630га талбайг хамрах 2431 ус намгархаг газрыг конвенцын хавсралтанд бүртгээд байна.

Рамсарын конвенцын үндсэн зорилго юу вэ?

Уг конвенц нь ус намгархаг газар, түүний нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалахад улс орон бүрийн үйл ажиллагаа, олон улсын хамтын ажиллагааг чиглүүлэх ерөнхий зорилготой бөгөөд Засгийн газар хоорондын гэрээ хэлэлцээрээр зохицуулагдан үйл ажиллагаагаа

явуулдаг. Энэхүү конвенцыг байгуулах болсон үндсэн шалтгаан бол усны шувууд улирлын чанартай хил дамнан нүүдэллэдэг учир түүнийг олон улсын нөөц баялгийн нэгэн адил үзэх ёстой, мөн үүгээр дамжуулан тэдгээрийн амьдрах үндсэн орчин болсон ус, намгархаг газрыг хамгаалах шаардлагатай байсанд оршино.

Ус, намгархаг газар гэж юуг хэлэх вэ?

Ус, намгархаг газар гэдэг нь хуурай газар, устай нийлж буй шилжилтийн хэсэг бөгөөд энэ хэсэгт усны урсгал, хөрсний шим тэжээлийн эргэлт, нарны энерги нийлэн өвөрмөц экосистемийг үүсгэдэг.

Рамсарын конвенцод “ус, намгархаг газар”-ыг маш өргөн утгаар тайлбарласан байдаг. Тухайлбал нуур, гол, цөөрөм, гол болон нуурын хөндийн татам, чийглэг тал хээр, хүлэрт намаг, баян бүрд, голын адаг, цутгал, рашаан, нуур, тэнгисийн түрлэгээр үүссэн чийглэг эсвэл шаварлаг хэсэг, далайн эрэг орчмын газрууд, шүрэн хад зэрэг байгалийн гаралтай газар нутгуудаас эхлэн хүний гараар бүтсэн загас үржүүлгийн цөөрөм, цагаан будааны талбай, давсны тариалангийн талбай болон бусад төрлийн усан сан зэрэг бүгдийг багтаан авч үздэг. Конвенцын үзэл санаагаар уг ойлголтыг ус, намгархаг газрын олон янзын хэлбэрийг хамруулан өргөн утгаар авч үзсэнээр тухайн ус, намгархаг газрын хамгааллын үйл ажиллагааны хамрах хүрээ тэлэн, тэр хэмжээгээр олон улсын хэмжээнд чухал ач холбогдол бүхий биологийн олон янз байдлыг орхигдуулалгүй цогцоор нь хадгалж үлдэх, тэнцвэртэй ашиглах боломж бүрдэнэ гэж үздэг.

Рамсарын конвенцод хэрхэн бүртгүүлэх вэ?

Конвенцод нэгдэн орсон улс орнууд өөрийн нутаг дэвсгэр дээр байх олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газруудыг дараах 9 шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлон нэр дэвшүүлэх бөгөөд дараах шалгуурт нийцсэн газруудыг Рамсарын конвенцын хавсралт жагсаалтад бүртгэдэг. Үүнд:

А

Тухайн газар нь хосгүй үнэт, дахин давтагдашгүй өвөрмөц хэв шинж бүхий ус, намгархаг газар нутаг байх

Шалгуур 1

Тухайн ус, намгархаг газар нь газарзүйн байршлын хувьд байгалийн ховор, дахин давтагдашгүй хэв шинжийг агуулсан байх

Б

Тухайн газар нь биологийн олон янз байдлыг хадгалж үлдэхүйц нутаг байх

Экологийн бүлгэмдэл болон тухайн нэг зүйлд чиглэсэн шалгуур

Шалгуур 2

Тухайн ус, намгархаг газар нь эмзэг, ховордож болзошгүй, ховордож байгаа биологийн олон янз байдлыг агуулсан байх

Шалгуур 3

Тухайн ус, намгархаг газар нь зарим амьтан, ургамлын зүйлүүдийн популяцийн хэмжээнд нөлөөлөхүйц ач холбогдол бүхий газарзүйн бүсэд байрладаг байх

Шалгуур 4

Тухайн ус, намгархаг газар нь зарим амьтан, ургамлын зүйлүүдийн амьдралын мөчлөгийн чухал үе шатанд дэмжлэг үзүүлдэг, эсвэл тааламжгүй цаг үед оршин амьдрах нөхцөлөөр хангадаг байх

Усны шувуудад чиглэсэн шалгуур

Шалгуур 5

Тухайн ус, намгархаг газар нь усны шувуудын нэг зүйл эсвэл дэд зүйлийн 20,000 болон түүнээс дээш бодгалийг тогтмол дэмждэг байх

Шалгуур 6

Тухайн ус, намгархаг газар нь усны шувуудын нэг зүйл эсвэл дэд зүйлийн популяцийн 1% болон түүнээс дээш хувийг эзэлдэг байх

Загасны зүйлүүдэд чиглэсэн шалгуур

Шалгуур 7

Тухайн ус, намгархаг газар нь эндемик загасны төрөл, зүйл эсвэл дэд зүйлийн бүс нутгийн популяцийн тодорхой хувийг эзэлдэг, бусад биологийн олон янз байдлын оршин тогтнолд чухал нөлөөтэй байх

Шалгуур 8

Тухайн ус, намгархаг газар нь загасны зүйлүүдийн хувьд үржлийн нутаг, эсвэл нүүдлийн үедээ дайрч өнгөрдөг газар бөгөөд идэш тэжээлийн чухал эх үүсвэр байх

Бусад хүчин зүйлүүдэд чиглэсэн шалгуур

Шалгуур 9

Тухайн ус, намгархаг газар нь ижил амьдрах орчинг шүтэн амьдардаг шувуудын зүйлээс бусад биологийн олон янз байдлын популяцийн 1% болон түүнээс дээш хувийг тэтгэдэг байх.

Яагаад ус, намгархаг газрыг хамгаалах шаардлагатай вэ?

Дэлхий даяар ус, намгархаг газрууд нь олон хэв шинжээр оршдог хэдий ч ус, намгархаг газар бүр хэдэн мянгаар тоологдох усны болон хуурай газрын амьтан, ургамлын зүйлүүдийн амьдрах орчин болдог. Түүнчлэн ус, намгархаг газрууд нь гол усны үерээс хамгаалах, усны чанарыг сайжруулах, гол, нуурын эрэг орчмын элэгдэл нуралтыг хянан тогтоох зэрэг байгаль орчны хувьд маш олон үүрэгтэй төдийгүй амралт, зугаалга, аялал, гоо зүй, соёлын хувьд ч чухал ач холбогдолтой.

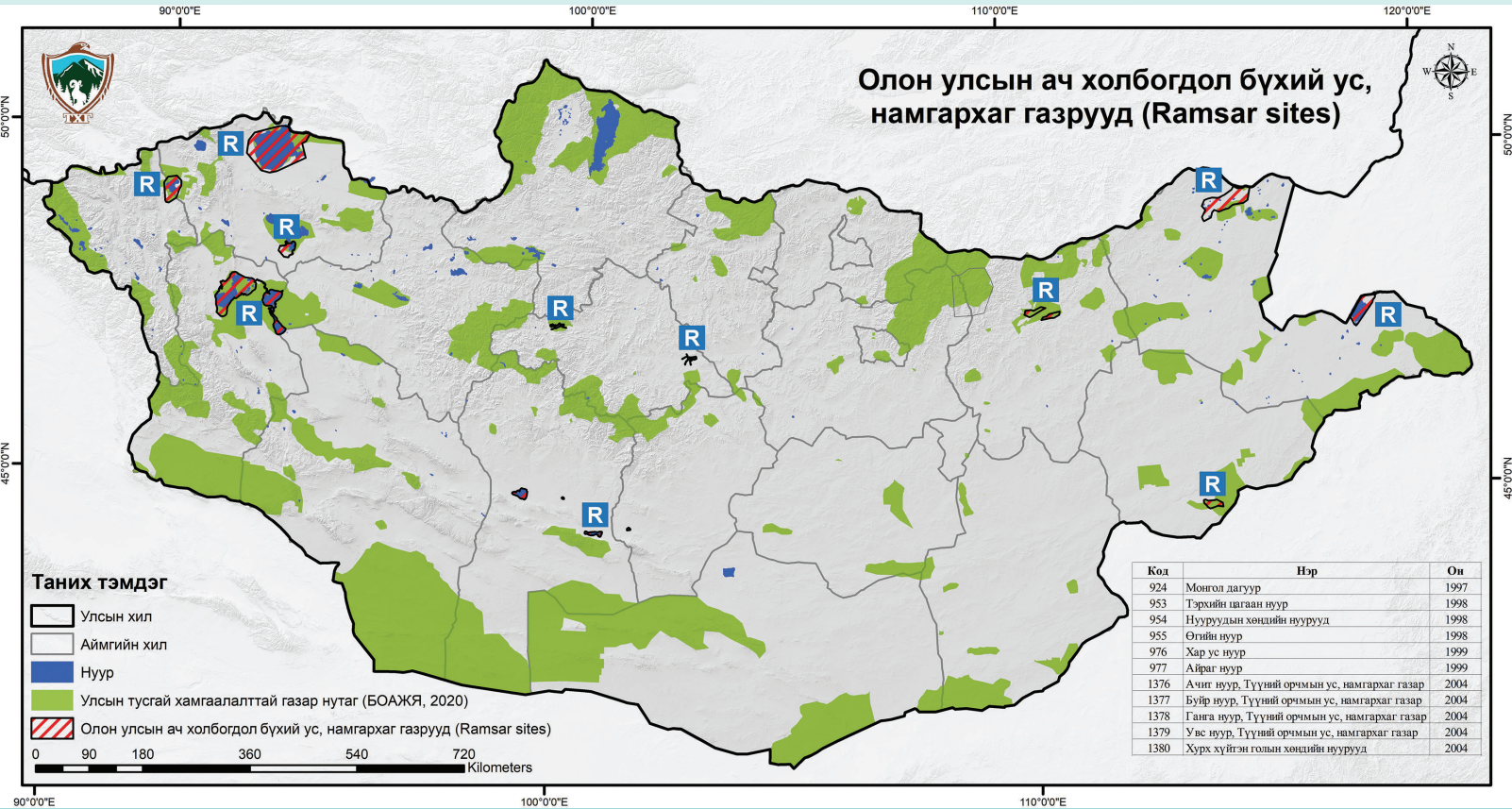
МОНГОЛ УЛС БА РАМСАРЫН КОНВЕНЦ

Олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газар, ялангуяа усны шувууд олноор амьдардаг орчны тухай уг конвенцод манай улс 1998 оны 4 сарын 8-ны өдөр албан ёсоор нэгдэн орж, 104 дэх гэрээлэгч тал болсон. Конвенцод нэгдэн орсон талууд Рамсарын конвенцын бодлого гаргадаг үндсэн нэгж бөгөөд Талууд нь тухайн улс орны Засгийн газрын байгууллага байдаг. Монгол улсыг Рамсарын конвенцод төлөөлөх эрхтэй тал бол Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам юм.

Газрын зураг 1. Рамсарын конвенцын хавсралт жагсаалтанд бүртгэгдсэн ус, намгархаг газрууд

Монгол улс 2021 оны байдлаар нийт 1,439,530га талбайг хамарсан 11 ус намгархаг газрыг Рамсарын конвенцын хавсралтад бүртгүүлээд байна. Эдгээр газруудаас 3 ус, намгархаг газар улсын тусгай хамгаалалтад хамрагдаагүй байна (Хүснэгт 1). Бусад газар нутгийн тухайд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ангиллын дагуу зохих дэглэмийн хүрээнд хамгааллын үйл ажиллагаануудад хамрагдаж байна.

Монгол улс конвенцод нэгдэн орсон орны хувьд хүлээсэн үүргийнхээ хүрээнд ус, намгархаг газруудын хамгааллын менежментийг хэрэгжүүлэн, гүйцэтгэлийн тайлангаа хүргүүлж, конвенцын үйл ажиллагаанд тогтмол оролцож байна.

УВС НУУР, ТҮҮНИЙ ОРЧМЫН УС, НАМГАРХАГ ГАЗАР

Нэр: Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар
Рамсарын бүртгэлийн дугаар: 1379
Талбайн хэмжээ: 585,000га
Газарзүйн байршил: 50°20'N 092°45'E
Өндөршил: 759м

МОНГОЛ ОРНЫ БАРУУН БҮС НУТАГ ТҮҮНИЙ УС, НАМГАРХАГ ГАЗРУУДЫН АЧ ХОЛБОГДОЛ

Ус, намгархаг газар нь усны горим болон ургамал ба амьтны аймгийн амьдрах орчны экологийн зохицуулагч болдог үндсэн үүрэгтэй. Манай орны нийт нууруудын 13.3% нь Алтайн уулархаг муж буюу Монгол орны баруун бүс нутагт тохиолддог. Эдгээр нуурууд нь талбайн хувьд харьцангуй том хэмжээтэй бөгөөд орчин үеийн мөстлөг, мөсөн гол, тектоникийн гаралтай нуурууд дийлэнх хувийг эзэлдэг. Мөн энэхүү бүс нутаг нь Төв Ази-Энэтхэгийн, Зүүн Африк-баруун Ази, Зүүн Ази-Австрали Азийн нүүдлийн замд хамаарах бөгөөд асар олон тооны нүүдлийн шувуудын замдаа бууж амарч хооллодог стратегийн чухал бүс нутаг юм. Энэ утгаараа олон улсын хувьд чухал ач холбогдолтой газар билээ. Үүний нэг томоохон бүрэлдэхүүн хэсэг нь Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар юм.

БАЙРШИЛ

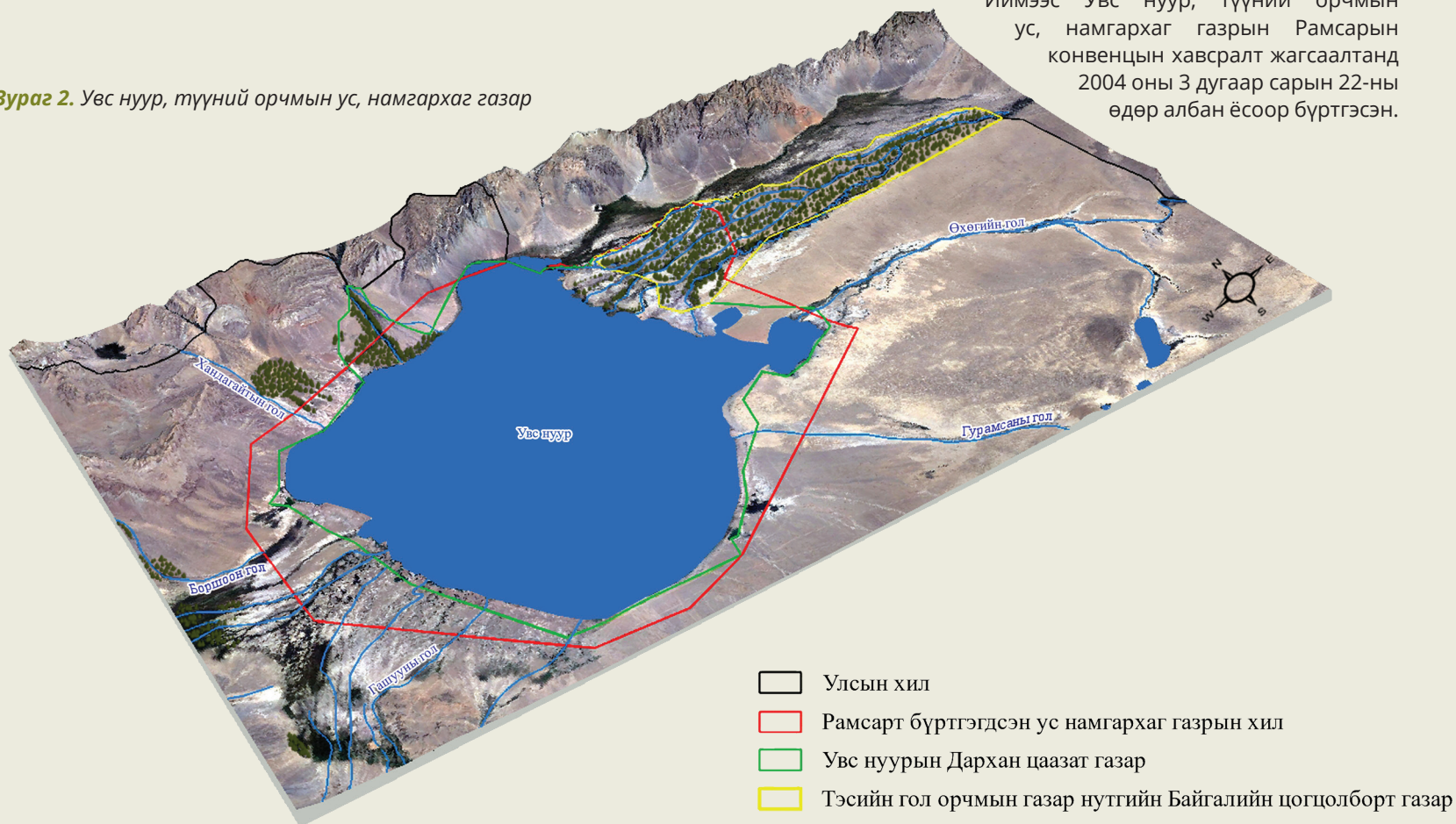
Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар нь Монгол орны баруун хязгаарт Улаанбаатар хотоос 1592км, Увс аймгийн төв Улаангом хотоос зүүн тийш 30км зайд оршдог. Ази тивийн төв цэг болох ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Тува улстай хил залгадаг. Далайн төвшнөөс дээш 759м өндөрт орших ба Их нууруудын хотгортоо хамгийн нам дор газар болдог. Засаг захиргааны нэгжийн хувьд бүхэлдээ Увс аймгийн нутаг дэвсгэрт хамаарагддаг. Нийт газар нутгийн хэмжээ 585,000га бөгөөд үүнээс Увс нуурын мандал 335,000га талбайг, үлдсэн хэсгийг түүний орчмын ус, намгархаг газрууд эзэлнэ. Нуурын эргэн тойронд (10-60км) Увс аймгийн 7 сумын нутаг дэвсгэр байдаг.

РАМСАРЫН КОНВЕНЦЫН ХАВСРАЛТ ЖАГСААЛТАД БҮРТГЭГДСЭН ҮНДЭСЛЭЛ

Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар нь цөлжүү хээр болон өндөр уулсын системийг холбон оршдог өвөрмөц байгалийн тогтоцтой. Өндөр, өтгөн зэгс, шагшуурга бүхий хэсэг, голын цутгал нь нийт 128 орчим зүйл усны шувууд, тэр дотроо олон улсад ховордсон Цагаан толгойт ямаансүүл (*Oxyura leucoccephala*), Хошуу галуу (*Anser cygnoides*) үржих, нүүдлийн үедээ амрах, зусахад тохиромжтой орчин болдог. Мөн олон улсын хувьд ховордсон хөхтөн амьтан, өвөрмөц ургамлын бүрдэлтэй төдийгүй Баруун Монголын эндемик зүйл загас байдаг онцлогтой. Рамсарын конвенцын нийт 9 шалгуураас I, II, III, V, VI, VII гэсэн зургаан шалгуурыг хангадаг.

Иймээс Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газрын Рамсарын конвенцын хавсралт жагсаалтанд 2004 оны 3 дугаар сарын 22-ны өдөр албан ёсоор бүртгэсэн.

Зураг 2. Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар

ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТТАЙ ГАЗАР НУТГИЙН СҮЛЖЭЭНД ХАМРАГДСАН ЭСЭХ

Монгол орны гандуу бүсэд орших нуур, ус намгархаг газар, түүний эргэн тойрны цөлийн ландшафт, заримдаг цөлийн гандуу орчин нуур устай зэрэгцэн орших өвөрмөц тогтоц, усны болон эргийн биологийн олон янз байдлыг хамгаалах зорилгоор Монгол Улсын Их Хурлын 1993 оны 11 дүгээр сарын 12-ны өдрийн 83 дугаар тогтоолоор Увс нуур орчмын 424,298га талбайг Дархан цаазат газрын ангиллаар Улсын тусгай хамгаалалтанд авсан бөгөөд Увс нуурын ай савын Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтын захиргаа хариуцан хамгааллын менежментийг хэрэгжүүлдэг. Мөн Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар нь ДЦГ-ын орчны бүсэд бүхлээрээ харин нийт талбайн 81.3 хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдаж байна.

© Г.Амархүү

УВС НУУР, ТҮҮНИЙ ОРЧМЫН УС, НАМГАРХАГ ГАЗРЫН АМЬДРАХ ОРЧНЫ ОНЦЛОГ

Увс нуур нь Төв Азийн гадагш урсацгүй ай савд хамаарах бөгөөд Их нууруудын хотгорт орших хамгийн нам цэг юм. Нуурын гадаргын талбай 335,000га бөгөөд баруунаас зүүн тийш 84км, хойноос урагш 79км, гүн нь 22м хүрдэг. Увс нуурын эргэн тойронд 44 жижиг нууруудтай ба Тэс, Нарийн, Түргэн, Хархираа, Хөндлөн, Сагил, Боршоо, Хандгайт, Торхирог зэрэг том жижиг 38 гол цутгана. Нийт ус хураах талбайн хэмжээ 7,110,000га. Мөн төрөл бүрийн давсны уусмалаар хэт ханасан давстай нуурт тооцогддог. Энэ нь түүний хотгорт хуримтлагдсан чулуун давсны ордтой холбоотой.

Увс нуурын зүүн, зүүн өмнө талаас цутгах Нарийн ба Баруун турууны голын хөндийг бүхэлд нь хамарсан Бориг дэл элс нуурын захад тулж элсэн манхан үүсгэдэг. Нуурын эргийн шугам харьцангуй их тахиралдаж хошуу булан үүсгэсэн байдалтай байдаг бол цутгал голын адагт садраа үүсэж намагжсан навчит, шилмүүст холимог ой, зэгс шигүү ургасан байдалтай тохиолдоно. Мөн түүнчлэн түүний цутгал голуудын ай сав газрын дагуу шинэс, гацуур, хуш, хус, улиас, бургас, зэгс, чацаргана, чихэр өвс зэрэг олон төрлийн мод, жимс ургадаг. Харин нуурын бусад хэсэг чулуурхаг тал хайр, сайр болон намаг бамбалзуур бүхий эргийн хөвөө үүсгэсэн байдалтай байдаг.

© Г.Амархүү

© Uvs PAA

© Uvs PAA

© Б.Гантулга

БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН БАЯЛАГ БАЙДАЛ

ХӨХТӨН

Увс нуур орчимд Бор гөрөөс (*Capreolus pygargus*), Зэгсний зэрлэг гахай (*Sus scrofa nigripes*), Азийн минж (*Castor fiber*), Голын халиу (*lutra lutra*), Халздай дорго (*Meles meles*), суусрын овгийн амьтдаас Усны булга (*Mustela lutreola*), Ойн солонго (*Mustela sibirica*), Эрээн хүрнэ (*Vormela peregugna*), оготны овгийн Заарт харх (*Ondatra zibethica*) гэх зэрэг 83 зүйл хөхтөн амьтад бүртгэгдсэн байдаг. Эдгээрээс Цоохор ирвэс (*Uncia uncia*), Ойн булга (*Martes zibellina*), Эрээн хүрнэ (*Vormela peregugna*), Азийн минж (*Castor fiber*), Зэгсний зэрлэг гахай (*Sus scrofa nigripes*), Алтайн аргаль (*Ovis ammon*), Янгир ямаа (*Capra sibirica*) зэрэг амьтад нь Монгол улсын Улаан номонд орсон ховор амьтад юм. Мөн Цоохор ирвэс, Бор гөрөөс, Алтайн аргаль, Алтайн тарвага зэрэг амьтдын Монгол орон дахь тархац нутгийн хамгийн хойд цэг болдог онцлогтой.

© Б.Гантулга

ШУВУУ

Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газарт 22 баг, 56 овог, 185 төрлийн 367 зүйл шувуу бүртгэгдсэн байдаг бөгөөд энэ нь Монгол орны хэмжээнд бүртгэгдсэн нийт шувуудын зүйлийн 72 орчим хувь юм. Нийт бүртгэгдсэн зүйлүүдийг оршин амьдрах хэлбэрээр нь ангилж авч үзвэл 191 зүйл нь нүүдлийн өндөглөдөг, 75 нь суурин, 78 зүйл нь дайран өнгөрдөг, 17 нь тохиолдлын таардаг, 16 нь өвөлждөг зүйлүүд байна. Түүнчлэн, Монгол улсын улаан номонд орсон нэн ховор 9 зүйл, ховор 21 зүйл, Монгол улсын амьтны тухай хуулиар нэн ховор 4, ховор 9 зүйл, Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенц (CITES)-ийн I хавсралтанд 8 зүйл, II хавсралтанд 38 зүйл, Зэрлэг амьтдын нүүдлийн зүйлийг хамгаалах тухай конвенц (CMS)-ын I хавсралтанд 18 зүйл, II хавсралтанд 41 зүйл шувуу тус тус бүртгэгдсэн байдаг.

Увс нууранд ирэх Борцгор хотон (*Pelecanus crispus*), Одой галуу (*Anser erythropus*), Реликт цахлай (*Larus relictus*), Хошуу галуу (*Anser cygnoides*), Цагаан толгойт ямаансүүл (*Oxyura leucocephala*), Итэлгэн цахлай (*Larus ichthyaetus*), Хээрийн галуу (*Anser indicus*), Цагаансүүлт нөмрөгбүргэд (*Haliaeetus albicilla*), Хар өрөвтас (*Ciconia nigra*) зэрэг нь ус, намгархаг газрын ховор шувууд юм.

© Г.Амархүү
Хөх дэглий

© П.Ганхуяг
Хошуу галуу

© Г.Амархүү
Хөх дэглий

© Г.Амархүү
Реликт цахлай

© Г.Амархүү
Хөх дэглий

© Б.Цогтэрэл

ЗАГАС, ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧИД

Увс нуур, түүний орчимд Могой гүрвэл (*Eremias multiocellata*), Говийн гүрвэл (*Eremias przewalskii*), Шивэр гүлмэр (*Hynobius keyserlingi*), Рашааны могой (*Elapha dione Pollas*), Цоохор хонин гүрвэл (*Phrynocephalus versicolor Strauch*) зэрэг 7 зүйл хоёр нутагтан, мөлхөгчид бүртгэгдсэн.

Загасны зүйлүүдээс Увс нуур, Тэс, Торхилог голын цутгал, адаг орчмоор Монгол хадран (*Thymallus brevirostris*), Нохой сугас (*Oreoleuciscus angusticephalus*), Давжаа сугас (*Oreoleuciscus humilis*) зэрэг загасны зүйлүүд бүртгэгдсэн.

© Г.Амархүү

© Г.Амархүү

© Д.Суран

© Д.Суран

© Д.Суран

© Д.Суран

УРГАМАЛ

Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар нь Сибирийн тайга, Алтайн өндөрлөг, Монголын тал хээрийн газарзүйн мужуудын заагт оршдог. Тиймээс элсэн манхан, заримдаг цөл, цөл, бударгана, харганат хээр, голын татам, нуга, давст намаг, навчит болон шилмүүст ой, тайга, уулын нуга, тундр зэрэг газарзүй, экосистемийн ялгаатай бүс бүслүүртэй бөгөөд үүнийгээ дагаад биологийн олон янз байдлаар баялаг. Увс нуурын орчимд 1,263 зүйлийн ургамал бүртгэгдсэнээс 19 зүйл ургамал нь Монгол, Тувагийн эндемик зүйл, 51 зүйл нь үлдэц (реликт), 94 зүйл ургамал нь ховорд тооцогддог байна. Эндемик зүйл ургамлуудаас Марцны гол өвс (*Juncus salsuginosus*), Дэвүүрт хотир (*Zygophyllum pterocarpum*) зэрэг зөвхөн Увс нуурын орчимд ургадаг онцлогтой. Модлог ургамлаас Сибирь гацуур (*Picea obovata*), Сибирь шинэс (*Larix sibirica*), Улиангар (*Populus tremula*), Лавр навчит улиас (*Populus laurifolia*), Яшилдуу чацаргана (*Hippophae rhamnoides*), Гмелиний шинэс (*Larix gmelinii*), Хуш (*Pinus sibirica*) түгээмэл таарна. Увс нуурт 49 зүйлийн фитопланктон, 83 зүйлийн замаг, 45 зүйлийн усны макрофит, 66 зүйлийн зоопланктон, 118 зүйлийн зообентос бүртгэгдсэн. Увс нуурын зүүн хойд эрэг дагуух нарийн зурваст маш ховор зүйл Хүнсний шигмээ (*Aspicilia esculenta*), Бага жагмаа (*Typho minima*) нар ургадаг.

© Д.Суран

© Д.Суран

© Д.Суран

© Д.Суран

© Д.Суран

СОЁЛ, УЛАМЖЛАЛ

Увс нуурын сав газар нь түүх соёлын баялаг өвтэй. Тэс, Давс, Наранбулаг, Улаангом, Малчин, Тариалан сумуудын зарим хэсгийг хамран оршдог учир олон ястны өлгий нутагт тооцогддог. Нутгийн ард иргэд байгалиа дээдлэн уламжлалт мал аж ахуй эрхэлдэг. Увс нуурын зүүн хэсэгт 400 жилийн өмнөөс тахиж ирсэн Цагаан эргийн овоо байдаг бөгөөд жил бүр нутгийн иргэд тахиж байсан заншил нь өнөөг хүртэл уламжлагдсаар байна. Мөн Увс нуурын эргэн тойрон нутаглаж ирсэн ард иргэд өөрийн омог овгоороо нэгдэж тахиж байдаг олон жижиг овоонууд бий.

Увс нуурын Давст сумын хэсгийн Бор нурганы хүн чулуун 2 хөшөө нь маш онцлогтой. Эдгээрийг элсэн чулуу

гэмээр улаан өнгөөр үйлдэж хооронд нь 20см орчим зайтай зүүн урагшаа харуулан зоосон байдаг. Нэг хүн чулуу нь 165см өндөр, 31см өргөнтэй, 13см зузаантай. Хүн дүрсийг зогсоогоор, хөлөө хавсран гар нь урдаа боловч юм бариагүй нүүрний төрхийг төвгөр хийж, хөх, хүйсийг тодорхой урласан мөртлөө хувцасны байдал ажиглагдахгүй байгаа юм. Хүүхэд багачуудын ханиад томуу ихсэхэд уг овоонд сан тавьж ёс үйлдэхэд өвчин тахал арилдаг бөгөөд хүүхдийн овоо гэж нэрлэдэг хэмээн нутгийн иргэд хуучилдаг.

Дэлхийн өвд орсонтой холбогдуулан Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтын захиргаанаас 2006 онд Увс нуурын эрэгт гэрэлт хөшөө босгосон.

ОЛОН УЛСЫН БУСАД ГЭРЭЭ, КОНВЕНЦИД БҮРТГЭГДСЭН БАЙДАЛ

**ЮНЕСКО-гийн
Хүн ба Шим
мандлын нөөц
газруудын
дэлхийн сүлжээнд
(1997 ба 2021);**

Монгол Улс болон ОХУ нь Увс нуурыг тойрсон Монгол, Оросын тусгай хамгаалалттай газар нутгуудыг “Увс нуурын шим мандлын нөөц газар” болон “Увсунурская Котловина шим мандлын нөөц газар” нэрийн дор 1997 онд ЮНЕСКО-гийн Шим мандлын нөөц газрын Дэлхийн сүлжээнд тус тусдаа бүртгүүлж байсан. Увс нуурын шим мандлын нөөц газар нь Олон улс болон бүс нутгийн хэмжээнд ховордож буй цоохор ирвэс, аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг хөхтөн амьтан, усны шувууд, эндемик ургамлын зүйлүүд болон Евразийн зүүн хэсэг дэх томоохон биомуудыг төлөөлдөг олон төрлийн экосистемүүдийг цогцоор нь хадгалж үлдэх, хамгааллын статусыг нэмэгдүүлэх зорилготой.

Улмаар 24 жилийн дараа ЮНЕСКО-ийн Хүн ба шим мандалын хөтөлбөрийн Олон улсын зохицуулах зөвлөлийн 2021 оны 9 дүгээр сарын 15-ны өдрийн хурлын шийдвэрээр Увс нуурын хотгорын Хил дамнасан шим мандлын нөөц газраар бүртгэгдсэн.

**2000 онд
Дэлхийн байгаль
хамгаалах
сан (WWF)-
гаас зайлшгүй
хамгаалах
шаардлагатай
200 эко бүсийн
жагсаалт;**

Зайлшгүй хамгаалах шаардлагатай 200 эко бүс нутгийн нэг болох Алтай Соёны экобүс нутагт Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар багтдаг. Алтай Соёны экобүс нь бие биенээсээ эрс ялгарах өндөр уулс, өргөн тал, говь цөл, нуур ус намгархаг газрын байгалийн энэхүү өвөрмөц тогтолцоог хамгаалахад оршино. Алтай Соёны экобүс нутаг нь Монгол, ОХУ, Казахстан, БНХАУ-ын нутгийг дамнан оршдог онцлогтой. Нийт нутгийн хэмжээ 862,000 км², түүнээс Монголд 29%, ОХУ-д 62%, Казахстанд 5%, БНХАУ-д 4% тус тус хамаарагддаг.

**2003 онд
ЮНЕСКО-гийн
Дэлхийн өвийн
жагсаалтанд;**

Увс нуурт олон зүйлийн шувууд, жижиг хөхтөн болон ирвэс, аргаль угалз, янгир зэрэг ховордсон амьтад байх бөгөөд тухайн бүс нутгийн биологийн олон янз байдлыг хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг дэлхий дахины үнэ цэнэтэй байгалийн хосгүй гайхамшигт өв болдог. Иймээс энэхүү газар нутгийн үнэ цэнийг харгалзан Дэлхийн өвийн хорооны 27 дугаар ээлжит чуулганаар Монгол Улс ОХУ-тай хамтран Увс нуурын ай сав газар хил дамнасан “Байгалийн өв”-өөр бүртгэсэн. ОХУ, Монгол Улсын хил дамнасан оршиж байгаа Дэлхийн өвийн энэ газар нутгийн хэмжээ нь 898,064га бөгөөд үүний 87,830га нь ОХУ-ын нутагт, 810,234га нь манай улсын нутаг дэвсгэрт хамаарагддаг.

**Монгол орны
шувуудад чухал
газарт (MN009);**

Дэлхийн байгаль хамгаалах холбоо (IUCN)-ны Улаан дансны шалгуураар олон улсын хэмжээнд ховорд тооцогдох Борцгор хотон (*Pelecanus crispus*) (NT), Цагаантолгой ямаансүүл (*Oxyura leucocephala*) (EN), Хошуу галуу (*Anser cygnoides*) (VU), Усны нөмрөгбүргэд (*Haliaeetus leucoryphus*) (EN), Бор бүргэд (*Aquila clanga*) (VU), Хан бүргэд (*Aquila heliaca*) (VU), Хонин тоодог (*Otis tarda*) (VU), Реликт цахлай (*Larus relictus*) (VU) зэрэг шувууд тэмдэглэгдсэн бөгөөд Евразийн эндемик зүйл ургамлууд болон Баруун Монголын эндемик загастай зэрэг үндэслэлээр Увс нуур, түүний орчмын 502,462га талбайг хэсэгчилсэн байдлаар 2009 онд Монгол орны шувуудад чухал газар нутгуудад бүртгэсэн байна.

**Увс нуурын
хотгор хил
дамнасан Дархан
цаазат газар;**

Увс нуурын хотгор хил дамнасан Дархан цаазат газар байгуулах тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Оросын Холбооны Улсын Засгийн газар хоорондын 2011 оны 5 дугаар сарын 31-ний өдрийн тогтоолоор “Увс нуурын хотгор” хил дамнасан

Дархан цаазат газар байгуулагдсан. Монгол, Орос, Хятадын хамтарсан Олон улсын гэж өөрчлөх дархан газрын бүрэлдэхүүнд Монголын талаас Увс нуурын ай савын УТХГ-ын захиргаа, ОХУ-ын талаас Убсунурская котловина улсын шим мандлын дархан газрын захиргаа хамаардаг.

**Зүүн Ази-
Австрали Азийн
нүүдлийн
замналын
сүлжээнд
(EAAF130);**

Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар нь 29,000 гаруй усны шувуудыг тэтгэдэг төдийгүй Олон улсын хэмжээнд ховордсон зүйл болох Хошуу галуу (*Anser cygnoides*), Реликт цахлай (*Larus relictus*), Гээзгт нугас (*Anas falcata*), Цагаантолгой ямаансүүл (*Oxyura leucocephala*) зэрэг шувууд үрждэг. Мөн түүнчлэн Тураг гогой (*Phalacrocorax carbo*) 6822 бодгаль (5.6%), Монгол цахлай (*Larus mongolicus*) 9111 бодгаль (0.6%) хавар, намрын нүүдлийн үеэрээ тоологддог. Иймд Зүүн Ази-Австрали Азийн нүүдлийн замналын сүлжээнд 2016 оны 07 сарын 13-ны өдөр бүртгэгдсэн.

НҮҮРЛЭЖ БУЙ АЮУЛ

Байгалийн аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломж ихтэй. Гэвч аялагчид, амрагчид хог хаягдлаар нуур болон эрэг орчмыг бохирдуулах явдал гардаг. Нуурын эргэн тойронд шувуу үүрлэж, хооллоход тохиромжтой олон жижиг нууруудтай боловч сүүлийн жилүүдийн хуурайшилтын нөлөөгөөр хатаж ширгэх аюул тулгараад байна. Бэлчээрийн даац хэтэрч болзошгүйг гэж үнэлэгдсэн хэдий ч тухайн бүс нутагт нүүрлэж буй аюул занал, дарамт харьцангуй бага.

ХАМГААЛЛЫН МЕНЕЖМЕНТ, ХАМТЫН АЖИЛЛАГАА

Увс нуур, түүний орчмын ус, намгархаг газар нь Увс нуурын Дархан цаазат газарт хамаарах бөгөөд хамгааллын менежментийг Увс нуурын ай савын УТХГН-ын Хамгаалалтын захиргаа хариуцан ажилладаг. Тус захиргаа нь Увс нуурын ДЦГ, Түргэн уулын ДЦГ, Цагаан шувуут уулын ДЦГ, Ачит нуур-Дэвэлийн арлын БЦГ, Тэсийн голын БНГ болон Мөнгөт цахирын БДГ-ыг хариуцан хамгаалдаг.

Хамтын ажиллагааны хүрээнд сум орон нутгийн ЗДТГ, Байгаль орчны байгууллагууд, мэргэжлийн хяналт, сумдын ойн анги, цагдаагийн газрын Экологийн цагдаагийн хэлтэс, Олон улсын байгууллагуудтай хамтын ажиллагааны гэрээ байгуулан хамтран ажилладаг. Увс нуурын менежментийн төлөвлөгөө нь Цагаантолгойт ямаансүүлт (*Oxyura leucoccephala*), Зэгсний гахай (*Sus scrofa*), Зэгс, Увс нуур, түүний орчмын ойн санг үнэт зүйл болгон сонгон авч хамгааллын үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

“Увс нуурын хотгор” хил дамнасан Дархан газрын Монгол-Оросын хамтарсан комисс жил бүр хуралдаж хөрш зэргэлдээ хамгаалалтын захиргаадын хамтран хийх арга хэмжээний төлөвлөгөө, хамтарсан комиссын хөтөлбөр, протокол болон 2018-2022 онуудад хэрэгжүүлэх

хил дамнасан хамтарсан менежментийн төлөвлөгөөний биелэлт зэргийг хэлэлцэн, баталж үйл ажиллагааны тодорхой чиглэлүүдэд ард иргэд, хүүхэд залуус, эко клубын сурагчид, байгаль хамгаалах нөхөрлөлүүдэд зориулсан олон төрлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэн ажилладаг бөгөөд 2 жилд 1 удаа Увс нуур судлалын “Төв Азийн экосистем: судалгаа, хамгаалал, зохистой ашиглалт” олон улсын симпозиум, “Увс нуурын хотгор” хил дамнасан Дархан газрын Монгол-Оросын хамтарсан комиссын хуралдаан, “Увс нуурын хотгорын гайхамшигт ертөнц” олон улсын хүүхдийн сургалт, аялал, “Цоохор ирвэсийн өдөр” фестивал, “Увс нуурын шувуудын өдөр” аялал зэргийг тогтмол зохион байгуулахаас гадна хил дамнасан хамтарсан судалгаа, хил дамнасан ТХГН-уудын мэргэжилтэн, байгаль хамгаалагчдын туршлага судлах, харилцан солилцоо, хурал, сургалтыг мөн зохион байгуулдаг.

НОМ ЗҮЙ

- БОАЖЯ. 2012. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах зөвлөмж. Улаанбаатар.
- БОАЖЯ. 2018. Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенц (CITES)-ийн лавлах. Улаанбаатар
- БОАЖЯ. 2019. Улсын тусгай хамгаалалтад авахаар төлөвлөж буй газар нутгийн товч танилцуулга. Улаанбаатар.
- Д.Баян-очир, Д.Цэрэндаш. 2012. Монгол орны агнуурын амьтадын лавлагаа. Улаанбаатар
- Увс нуурын ай савын судалгаа шинжилгээний ажлын эмхэтгэл. 2011 он.
- Увс нуурын ай савын УТХГН-ийн менежментийн төлөвлөгөө (2020-2024). 2019.
- Бямбадорж Т., Амартүвшин Ч. 1998. Увс аймгийн нутаг дахь Түрэгийн үеийн зарим хүн чулууд // Studia archeologica. Tom. XVIII, Fasc. 10. Улаанбаатар.
- Гомбобаатар, С. 2011. Олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газар, ялангуяа усны шувууд олноор амьдардаг орчны тухай конвенцийн үндэсний тайлан. Улаанбаатар.
- Лхагвасүрэн, Б. 2012. Зэрлэг амьтдын нүүдлийн зүйлүүдийг хамгаалах тухайн конвенц (ЗАНЗХК)-ийн тайлан. 2012. Улаанбаатар.
- Мягмаржав, Б., Даваа, Г. (хянан тохиолдуулсан). 2015. Монгол орны гадаргын ус. Улаанбаатар.
- Нямбаяр Б., Цэвээнмядаг Н. 2009. Монгол дахь шувуудад чухал газруудын лавлах: Байгаль хамгааллын түшиц нутгууд. Улаанбаатар.
- Оюунгэрэл Б. 2004. Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг. Улаанбаатар
- С.Гомбобаатар. 2020. Увс нуурын ай савын шувууд. Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Ж. 2000. Монгол орны нуурын каталоги. ШУА, Газарзүйн хүрээлэн, Байгаль орчны яам, Улаанбаатар.
- Шийрэвдамба, Ц., Шагдарсүрэн, О., Эрдэнэжав, Г., Амгалан, Л., Цэцэгмаа, Ц. (редакторууд) 2014. Монгол улсын Улаан Ном. БОЯ. Улаанбаатар.
- Batchuluun, D., Tseveenmyadag, N., Bodisaikhan, Kh. and Dashnyam, Sh. 2012. Report on Avian influenza surveillance study in 2009-2011. Ulaanbaatar, Mongolia. p.148-150. (in Mongolian and English)

- Bold, A., Tseveenmyadag, N. 1991. The Uvs lake is the place of rare birds. Global change and Uvs nuur. Thesis of the Presentations on international scientific conference Ulaanbaatar-Ulaangom. 1991. P. 9-10.
Bold A., Tseveenmyadag N. 1991. The ornitofauna of the Uvsnuur hollow. Global change and Uvs nuur. Thesis of the Presenta
- Baasanjav G., and Tsend-Ayush Ya. 2001. Fish of Mongolia, Ulaanbaatar, Mongolia. p. 69-74. (in Mongolian)
- Clark, E. L., Мөнхбат, Ж., Дуламцэрэн, С., Baillie, J. E. M., Батсайхан, Н., Самъяа, Р., Stubbe, M. (Эмхэтгэсэн ба редакторууд). 2006. Монгол орны хөхтөн амьтны Улаан данс. Бүс нутгийн улаан дансны цуврал. Боть. 1. Лондоны Амьтан Судлалын Нийгэмлэг, Лондон (Монгол, Англи хэлээр).
- CMP. 2020. Open standards for the practice of conservation.
- Florin, M. 2013. Uvs Nuur, Lake. Unpublished. <https://doi.org/10.13140/2.1.4444.4809>
- Gombobaatar, S. (compiler), Brown, H.J., Sumiya, D., Tseveenmyadag, N., Boldbaatar, Sh., Baillie, J.E.M., Batbayar, G., Monks, E.M., Stubbe, M. (editors). 2011. Summary Conservation Action Plan for Mongolian Birds. Regional Red List Series Vol. 8. Zoological Society of London, Mongolian Ornithological Society and National University of Mongolia. (in English)
- Gombobaatar, S., Javzansuren, E. 2016. Information Sheet on EAAFlyway Network Sites: Uvs Lake (EAAF site no: 130). Beijing. China.
- Hilbig, W. 2003. The distribution of the vegetation in the Uvs-nuur basin and its surrounding mountain ranges. In Feddes Repertorium (Vol. 114, Issue 78, pp. 540–558). Wiley. <https://doi.org/10.1002/fedr.200311014>
- Oyungerel, B., Tseveenmyadag, N. and Batnasan, B. 2003. Information sheet on Ramsar Wetlands: Lake Uvs and its surrounding wetlands (Ramsar site no: 1379). Wageningen, the Netherlands.
- Ramsar Sites Information Service. Lake Uvs and its surrounding wetlands | Ramsar Sites Information Service. (n.d.). Retrieved October 23, 2021, from <https://rsis Ramsar.org/ris/1379>.
- Ramsar Sites Information Service. Home | Ramsar Sites Information Service. (n.d.). Retrieved October 23, 2021, from <https://rsis Ramsar.org/>.
- Ramsar Regional Center – East Asia. 2017. The Designation and Management of Ramsar Sites – A practitioner's guide.